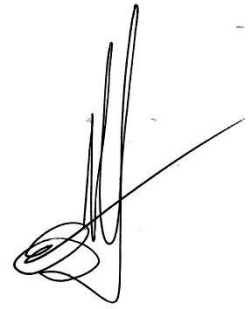

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

ЛЕВЧУК ІГОР ОЛЕГОВИЧ

УДК 340.12:343.81(477.82)(091)"17/19"

**МІСЦЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(КІНЕЦЬ ХVІІІ СТ. – ПОЧАТОК ХХ СТ.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор

Яцишин Михайло Михайлович,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Кіндюк Борис Володимирович,

Тернопільський національний економічний університет,
професор кафедри теорії та історії держави і права;

кандидат юридичних наук, доцент

Жукевич Ігор Васильович,

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького,
доцент кафедри цивільного права і процесу

Захист відбудеться «27» червня 2017 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 20.149.01 в Івано-Франківському університеті права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

Автореферат розісланий «24» травня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.В. Зварич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена передусім характером завдань, що стоять перед нашою країною в сучасних умовах. Важливою складовою проголошеного Україною курсу на побудову демократичної правової держави, входження до спільноти розвинутих цивілізованих країн, євроінтеграцію є пошук оптимальної системи виконання і відбування засудженими до позбавлення волі кримінальних покарань, яка б ґрунтувалася на принципах гуманізму і справедливості, визначала пріоритетні умови і засоби для виправлення і ресоціалізації зазначених осіб, запобігання вчиненню нових злочинів. Така система повинна базуватися на міжнародних стандартах, з урахуванням національного історико-правового досвіду.

Загально визнано, що стан кримінально-виконавчої системи відображає ступінь цивілізованості тієї чи іншої країни. Незважаючи на те, що реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи розпочалося вже чверть століття тому і принесло певні позитивні зміни, говорити про кардинальні якісні зрушення ще зарано. На жаль, можна вести мову про недостатньо ефективне управління, не подолану до кінця закритість системи, недостатність фінансування, непоодинокі випадки нехтування правами та законними інтересами засуджених з боку керівництва та персоналу установ виконання покарань тощо. Криза системи виконання покарань перетинається з погіршенням криміногенної ситуації в країні в цілому, на яку негативно впливають явища політичного, соціально-економічного характеру, події, пов'язані з анексією Криму та бойовими діями на Сході України.

Проте при аналізі стану системи виконання покарань, розробленні комплексу заходів щодо її подальшого реформування на увагу заслуговують, поряд з факторами сучасного походження, і чинники історико-правового характеру. Слід зважати на те, що кримінально-виконавча система, яка дісталася Україні при набутті незалежності, формувалася і розбудовувалася протягом XIX-XX століть, за імперських та радянських часів, і попри недавні реформаторські кроки, на думку автора, продовжує зберігати та генерувати відповідні риси адміністративно-командного типу. Це зумовлює необхідність ретельного вивчення досвіду функціонування місць позбавлення волі в історико-правовому аспекті, в тому числі на рівні історичних регіонів держави (у даному випадку – Волині за часів перебування у складі Російської імперії). Певна річ, цей досвід потребує всебічного аналізу та критичного підходу, з метою виявлення, поряд із здобутками, що можуть бути використані, також прорахунків, помилок, негативних наслідків, які мають бути враховані в сучасних умовах.

Сьогодні очевидно, що неврахування історичних проблем минулих століть оберталось для України повторенням старих помилок, які полягали у втраті можливостей використовувати державно-правовий досвід періоду перебування у складі інших держав. Цей досвід, в значно видозмінених умовах політичного і суспільного розвитку державності, необхідний країні, яка переживає процес пошуку шляхів реформування найважливіших сфер суспільних відносин.

Установи виконання кримінальних покарань є невід'ємною частиною правової держави. Ефективність виконання покарань є відображенням історичного етапу розвитку держави. Масштабна робота з реформування усіх сфер суспільного життя України, в тому числі і її кримінально-виконавчої системи, призвела до того, що питання

реформування та діяльності місць позбавлення волі стали предметом пильної уваги провідних вітчизняних вчених. Вивчення історичного досвіду правовідносин в досліджуваній сфері в контексті місць позбавлення волі Російської імперії істотно доповнює уявлення про стан законодавства та систему виконання покарань та механізм їх реалізації на практиці. Поглиблене вивчення і використання накопиченого фактичного матеріалу слугує ґрунтовною теоретичною і практичною основою для удосконалення організаційно-правового регулювання кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи сучасної України.

Теоретичною основою дослідження виступають роботи провідних українських і зарубіжних учених, зокрема, З.А. Астемірова, Ф.Х. Ахмадєєва, С.С. Баршева, О.В. Борисова, О.М. Бортнікової, Л.І. Беляєвої, Т.У. Воробейкова, С.Л. Гайдука, М.М. Галкіна-Враського, Д.К. Гальберга, М.М. Гернета, О.Г. Горегляда, М.Г. Деткова, Д.А. Дриля, А.Б. Дубровіна, А.М. Зорікова, П.Д. Калмикова, М.С. Кельмана, Б.В. Кіндюка, О.Ф. Кістяківського, О.Г. Колба, П.Л. Кропоткіна, О.П. Куніцина, О.С. Лохвицького, М.С. Мордвинова, Р.С. Мулукаєва, В.В. Набокова, В.М. Нікітіна, В.М. Пальченкової, А.А. Піонтковського, О.Б. Пташинського, В.Н. Прусса, В.В. Россіхіна, О.В. Сокальської, В.О. Соллогуба, О.М. Стремоухова, В.М. Татищева, І.В. Упорова, Б.С. Утевського, Г.С. Фельдштейна, М.Д. Шаргородського, М.М. Щербатова, Д.В. Ягунова, М.М. Ядринцева, І.С. Яковець, О.Н. Ярмиша, М.М. Яцишина та іншими.

Вважаємо, що незважаючи на значну кількість наявних наукових робіт, які стосуються організації та діяльності місць позбавлення волі у Російській імперії та окремих її регіонах, питання організації та діяльності місць позбавлення волі у одній із губерній Російської імперії – Волинській губернії, є малодослідженим, що і зумовлює додаткову актуальність теми дисертації. Зазначені фактори актуалізують звернення до історико-правового досвіду в сфері суспільних відносин, що виникали в пенітенціарній системі Російської імперії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки 24 грудня 2015 року (протокол № 6); уточнено на засіданні вченої ради Східноєвропейського національного університету від 30 березня 2017 року (протокол № 4). Дисертацію виконано відповідно до основних напрямків наукових досліджень та перспективних науково-дослідних робіт кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та державно-цільової програми за 2014-2016 рр. (фундаментальне дослідження) «Соціально-правові аспекти ресоціалізації неповнолітніх засуджених» (номер державної реєстрації 0114U002419), що виконувалась в СНУ ім. Лесі Українки.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є проведення комплексного історико-правового дослідження організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії в кінці XVIII – на початку ХХ ст. з використанням ретроспективного аналізу архівних матеріалів, законодавства імперського періоду та інших історико-правових джерел для формулювання пропозицій та рекомендацій по вдосконаленню діяльності кримінально-виконавчої системи України в сучасний період.

Реалізація вказаної мети дисертаційної роботи зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- охарактеризувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження, зокрема, широке коло архівних джерел;
- визначити головні історичні та правові закономірності інституту позбавлення волі як виду кримінального покарання у Російській імперії у дореформений період;
- з'ясувати правову природу виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі та провести ретроспективний аналіз його закріплення у правових актах пореформеного періоду;
- охарактеризувати нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі регіонального рівня на прикладі Волинської губернії;
- проаналізувати діяльність органів управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії та визначити особливості підходів до управлінської діяльності в цій сфері;
- проаналізувати механізм функціонування місць позбавлення волі на території Волинської губернії, а також кількість та склад в'язнів у місцях позбавлення волі;
- сформулювати висновки і пропозиції та виявити можливості щодо використання та врахування історико-правового досвіду функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникали в сфері організації та функціонування місць позбавлення волі Волинської губернії Російської імперії в кінці XVIII – на початку XX ст.

Предметом дослідження є місця позбавлення волі Волинської губернії Російської імперії в кінці XVIII – на початку XX ст., зокрема губернські, повітові та етапні тюрми, арештантські дома для осіб, засуджених мировими суддями.

Методи дослідження. Досягнення мети дисертаційної роботи та вирішення поставлених задач здійснювалося на основі системи наукових методів, що дозволило розглядати явища в їх розвитку та взаємозв'язку, а також виявити закономірності і тенденції в розвитку кримінально-виконавчої системи.

Дослідження проблеми велося з позицій історизму, що виражається у послідовному та взаємообумовленому висвітленні подій, у непохитній відповідності з реальною історичною ситуацією того часового періоду.

У роботі застосовувалися загальнонаукові і спеціально наукові методи пізнання, що дали можливість розкрити сутність функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії. Так, діалектичний метод пізнання дав можливість дослідити пенітенціарну систему Російської імперії з позиції її розвитку в єдності соціального змісту, зумовленого матеріальними умовами суспільного життя та юридичної форми.

Для пізнання та інтерпретації текстів архівних матеріалів, текстів нормативних актів, текстів мемуарної літератури, матеріалів діловодства, матеріалів періодичних та публіцистичних видань, навчальних та наукових матеріалів використано герменевтичний метод наукового пізнання (розділи 1, 3, підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2, 3.3). Історико-правовий метод застосовувався насамперед для дослідження еволюції місць позбавлення волі у Волинській губернії протягом кінця XVIII століття – початку XX століття (розділ 3, підрозділи 3.2, 3.3). Конкретно-історичний метод використано в процесі дослідження генезису пенітенціарної системи Російської імперії, виділення

основних періодів її становлення та розвитку в історичному контексті й на сучасному етапі державотворення (розділи 2, 3, підрозділи 2.1, 2.2, 3.1). Порівняльно-правовий (компаративний) – використано при аналізі й зіставленні поглядів учених-істориків права стосовно багатьох аспектів пенітенціарної політики, а також при порівнянні норм чинного кримінально-виконавчого законодавства та низки норм тюремного законодавства в Російській імперії (розділ 3, підрозділи 3.1, 3.2). Методи системного, структурно-функціонального та нормативно-правового аналізу застосовано при вивченні джерел та нормативно-правової бази дослідження (розділи 1, 3, підрозділи 1.2, 3.1, 3.2). Спеціально-юридичний метод використано з метою пояснення окремих політико-правових явищ в житті Російської імперії, принципів пенітенціарної політики імперії в сфері реалізації управлінської діяльності місцями позбавлення волі (розділи 2, 3, підрозділи 2.1, 2.2, 3.2). Інституційний метод – для вивчення правового статусу місць позбавлення волі як інституту пенітенціарної системи Російської імперії (розділ 3, підрозділи 3.2, 3.3). Для дослідження положень прийнятих нормативно-правових актів, покликаних врегулювати функціонування місць позбавлення волі, а також для вивчення питання впровадження їх положень в пенітенціарну систему Російської імперії ми використовували хронологічний та проблемно-теоретичний методи наукового пізнання (розділи 2, 3, підрозділи 2.1, 2.2, 3.1). Метод правового моделювання застосовано для визначення перспектив удосконалення кримінально-виконавчої системи сучасної України з урахуванням та використанням історичного досвіду пенітенціарної системи Російської імперії (розділ 3).

Зазначимо, що лише органічне поєднання перелічених методів зробило можливим комплексне дослідження теми та досягнення поставленої мети. Застосування зазначених методів в сукупності також дозволило дати характеристику і виявити тенденції розвитку місць позбавлення волі у Волинській губернії Російської імперії, проаналізувати основні напрямки їх еволюціонування та встановити відповідну можливість використання отриманих результатів у сучасних умовах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається постановкою проблеми і полягає у спробі дослідити питання організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії з кінця XVIII до початку XX століття, що дає змогу розширити розуміння функціонування системи виконання покарань у Російській імперії в цілому. Елемент новизни дисертації полягає у введенні в науковий обіг нових раніше недосліджених архівних документів, що відображають діяльність вищих державних органів в сфері пенітенціарної системи імперії, діяльність місцевих тюремних інститутів, а також всієї вертикалі державних інститутів, які становлять механізм пенітенціарної системи. Архівні матеріали ілюструють і стан тюрем, їх кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення, механізм організації нагляду та контролю в тюрмах. Результати дослідження відображені в таких теоретичних та практичних положеннях:

вперше:

– у ході комплексного наукового історико-правового аналізу архівних матеріалів здійснено дослідження організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії в кінці XVIII – на початку XX ст., зокрема, охарактеризовано нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії, проаналізовано систему місць позбавлення волі та органи управління системою місць позбавлення волі у Волинській губернії;

– узагальнено умови утримання осіб, засуджених до позбавлення волі у місцях позбавлення Волинської губернії, а також матеріально-технічне, кадрове та фінансове забезпечення діяльності місць позбавлення волі у Волинській губернії;

удосконалено:

– аналіз системи факторів, що вплинули на політику Російської імперії в сфері пенітенціарних установ;

– пропозиції науковців щодо оцінки еволюції правового статусу засуджених до позбавлення волі в регіонах Російської імперії;

– аналіз результатів тюремної реформи 1879 року та практичних аспектів її проведення, які вплинули на функціонування пенітенціарних закладів Російської імперії, зокрема, і на функціонування місць позбавлення волі Волинської губернії;

дістали подальшого розвитку:

– теоретико-правовий аналіз понятійного апарату досліджуваної теми на основі архівних матеріалів та нормативних актів кінця XVIII – поч. XX ст. в сфері пенітенціарії;

– наукові положення про вплив пенітенціарної політики Російської імперії на умови утримання ув'язнених у регіональному аспекті.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення та практичні рекомендації, висвітлені в дисертації, є внеском автора у процес подальшого вдосконалення кримінально-виконавчої системи України. Основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у: *науково-дослідній роботі* – для подальшого історико-правового аналізу інституту місць позбавлення волі як правового інституту; *правотворчій діяльності* – для усунення наявних в поточному кримінально-виконавчому законодавстві колізій та прогалин; у *правозастосовчій діяльності* – результати дослідження можуть бути використані суб'єктами суспільних відносин у сфері пенітенціарії (акт впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження державної установи «Бучанська виправна колонія (№ 85)» від 26.04.2017); у *навчальному процесі* – при викладанні курсу історії держави та права, кримінально-виконавчого права, спецкурсів у вищих навчальних закладах (історії та теорії пенітенціарії), під час підготовки підручників та навчально-методичних посібників (довідка-акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки від 28.03.2017; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Інституту кримінально-виконавчої служби від 19.04.2017).

Особистий внесок здобувача полягає в поглибленні розуміння тенденцій розвитку системи виконання покарань, зокрема і тенденцій розвитку місць позбавлення волі в окреслений період часу, а також у можливості використання історичного досвіду функціонування системи виконання покарань для реформування кримінально-виконавчої системи України в сучасних умовах, спираючись на викладені в дисертації положення, узагальнення і висновки, а також нові архівні документи, що вперше вводяться у науковий обіг.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, викладені у дисертації, оприлюднені та обговорені на засіданні кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, де було виконано дисертацію. Найголовніші результати та теоретичні положення, що розкривають основні положення дослідження, оприлюднені дисертантом

на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, регіональних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція» (м. Київ, 27.11.2015 р.); XII Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 25–26.03.2016 р.); X Міжнародна науково-практична конференція студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 17–18.05.2016 р.), XIII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 31.03.–01.04.2017 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 14–15.04. 2017 р.).

Публікації. Автором опубліковано за темою дисертаційної роботи 12 наукових праць, які розкривають її основні положення. З-поміж них: 5 наукових статей, що опубліковані у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, 2 статті – в наукових виданнях інших держав, а також 5 тез виступів на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації становить 175 сторінок, з них основний текст займає 150 сторінок. Список використаних джерел – 335 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, встановлено її мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методи наукового пізнання, використані у дослідженні, визначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, охарактеризовано особистий внесок здобувача, наведено відомості про апробацію результатів дослідження та про публікації за темою дисертації.

Розділ перший «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження» складається з 2-х підрозділів, які присвячено характеристиці історіографії проблеми та джерельної бази дослідження.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми»* виокремлено три періоди – дореволюційний, радянський, пострадянський, які, в свою чергу, співпадають з історичними межами розвитку суспільно-політичних формацій держави та періодизацією наукової літератури. Кожен період характеризується наявністю суб'єктивних та об'єктивних факторів, які притаманні лише йому. Зокрема, правова свідомість авторів та їх поглядів, а також обставини історичного, політичного, економічного, соціального та культурного розвитку, що мали місце як в державі, так і поза її межами.

Враховуючи пропонувану автором періодизацію історіографії проблеми функціонування та організації місць позбавлення волі у Російській імперії, зокрема у Волинській губернії як адміністративно-територіальній одиниці імперії, автор послуговувався працями наступних вчених дореволюційного періоду: М.М. Галкіна-Враського, П.О. Кашкарова, Д.В. Країнського, І.В. Мещанінова, О.П. Саломона,

В.О. Соллогуба, О.М. Стремоухова, М.П. Тучкова, В.М. Татищева, М.М. Щербатова, С.Є. Десницького, М.С. Мордвинова, О.П. Куніцина, О.Г. Горегляда, Г.І. Солнцева, О.П. Чебишов-Дмитрієва, В.М. Горегляда, В.С. Гуляєва, С.С. Баршева, П. Л. Кропоткіна, В.М. Нікітіна, І.П. Белоконського, М.М. Ісаєва, В.В. Набокова, Є.Н. Анучіна, А.В. Філіппова, тощо.

Радянський період пов'язаний з іменами таких дослідників пенітенціарної системи, як Ф.Х. Ахмадєєв, С.Л. Гайдук, М.М. Гернет, М.П. Єрошкін, О.І. Зубков, М.М. Ісаєв, Р.С. Мулукаєв, А.А. Піонтковський, Б.С. Утевський, М.Д. Шаргородський, Д.І. Шинджикашвілі, Є.Г. Ширвіндт, А.В. Борисов, Т.У. Воробейков, А.Б. Дубровін. До нині праця М.М. Гернета «Історія царської тюрми» вважається найфундаментальнішою роботою з історії розвитку тюремної системи Російської імперії. У 1960–80-х рр. побачили світ праці, присвячені цілком чи частково тюремній системі царату, таких авторів, як З.А. Астеміров, В.Н. Дворянов, С.В. Кодан, С.І. Кузьмін, В.О. Рогов, В.О. Шелкопляс. Захищена у 1991 році докторська дисертація «Каральний апарат самодержавства в Україні: 1895–1917 рр.» О.Н. Ярмиша є першою в Україні ґрунтовною працею, де висвітлюється тюремний апарат самодержавства.

Науковий інтерес до проблеми спостерігається і в сучасний період у наступних вчених: Л.І. Беляєвої, О.В. Борисова, О.М. Бортнікової, М.Г. Дєткова, А.М. Зорікова, Б.В. Кіндюка, С.В. Кодана, О.Г. Колба, С.В. Колосок, О.Г. Лісіна, О.П. Неалова, В.М. Пальченкової, М.І. Петренка, А.П. Печнікова, Л.П. Рассказова, В.О. Рогова, О.О. Симатова, Є.О. Скрипільова, О.С. Смикаліна, О.В. Сокальської, І.В. Упорова, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець, М.М. Яцишина, О.Н. Ярмиша, К.А. Автюкова, Н.В. Романова, О.І. Богатирьової, Н.Г. Калашник, Н.В. Коваленко, М.І. Мельника, О.Б. Пташинського, В.Н. Прусса, І.І. Резника, В.В. Россіхіна, В.Г. Саєнко, О.М. Григор'єва, Г.Ю. Сібілевої, Ю.Ф. Соцкого, С.М. Ушакова, О.М. Фумм, С.П. Яковлева, М.В. Славинського, Д.П. Остапенко, О.О. Чеснокова, М.В. Осіпова, О.М. Єрмолаєвої та інших.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» охарактеризовано джерельну базу дослідження. Джерельна база дослідження представлена опублікованими та неопублікованими джерелами. Опубліковані джерела дисертації становлять собою нормативно-правові матеріали, матеріали діловодства, статистичні та довідкові відомості, мемуарну та публіцистичну літературу, а також періодичну пресу. До неопублікованих джерел автор відносить архівні матеріали. Автором вивчено 124 архівні справи Центрального державного історичного архіву у місті Києві, державних архівів Житомирської та Волинської областей. Вперше до наукового обігу введено 23 архівні справи.

Розділ другий «Правове регулювання виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі в Російській імперії» складається з 2-х підрозділів, в яких розглядаються основні аспекти кримінального покарання у виді позбавлення волі в дореформений період, а також особливості виконання покарання у виді позбавлення волі у пореформений період.

У підрозділі 2.1 «Кримінальне покарання у виді позбавлення волі у дореформений період (кінець XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.)» розглянуто основні аспекти еволюціонування кримінального покарання у виді позбавлення волі з кінця XVIII ст. до моменту проведення тюремної реформи в Російській імперії.

Тюремне ув'язнення як самостійний вид кримінального покарання виникає на певному етапі розвитку суспільства і держави. Тільки досягнення суспільством певного рівня економічного розвитку, що дозволяє мати спеціальні приміщення для утримання злочинців і забезпечити їх мінімальним набором життєвих благ, створило реальні можливості для появи в арсеналі кримінальної репресії як особливого виду покарання тюремного ув'язнення.

Найбільше уваги до кримінально-виконавчої політики Російської імперії в XVIII столітті приділила Катерина II. Саме в цей період на розвиток та формування місць позбавлення волі вагомий вплив здійснили західноєвропейські правові вчення та традиції. Важливою віхою розвитку тюремної системи та пенітенціарної політики Російської імперії стало Товариство піклувальне про тюрми, яке було створено за вказівкою Олександра I з метою поліпшення як морального і фізичного стану арештантів, так і місць ув'язнення.

Характеризуючи першу половину XIX століття в Російській імперії, не можна не звернути увагу на активний законодавчий розвиток інституту позбавлення волі. Протягом даного періоду приймаються важливі нормативно-правові документи, зокрема, Статут щодо засланих осіб, Звід установлень та статутів щодо утримуваних під вартою, Уложення про покарання кримінальні та виправні, тощо.

Необхідно зазначити, що дореформений період розвитку тюремної системи Російської імперії характеризується, в основному, наявністю тенденції до збору і систематизації розрізаних нормативних актів.

У підрозділі 2.2 «Правові аспекти виконання покарання у виді позбавлення волі у пореформений період» досліджуються передумови та процес проведення тюремної реформи, а також особливості функціонування пенітенціарної системи Російської імперії після реформи.

Встановлено, що необхідність реформування пенітенціарної системи Російської імперії у другій половині XIX ст. була зумовлена як бурхливими процесами ствердження нових суспільних відносин, так і невідповідністю кримінального законодавства, що проявлялося не лише в умовах утримання засуджених, а й відсутності цілісної загальнодержавної тюремної системи та центрального державного органу управління пенітенціарними установами. Розмаїття видів місць позбавлення волі, що суттєво відрізнялись за призначенням, режимом утримання в'язнів, різним відомчим підпорядкуванням, страждали від відсутності чіткої нормативної бази та недостатнього фінансування.

Пореформений період розпочинається із моменту створення Головного тюремного управління у 1879 році як центрального управлінського органу пенітенціарної системи в Російській імперії та тюремних інспекцій як місцевих управлінських органів, підзвітних Головному тюремному управлінню. Даний період характеризується намаганням імперської влади впорядкувати систему управління тюрмами імперії, для чого створюються міжвідомчі комісії, уповноважені на складання проектів удосконалення законодавства, яке регулювало подальше втілення тюремної реформи на практиці.

Протягом пореформеного періоду спостерігаються спроби покращення умов утримання арештантів, зокрема, реконструкція занедбаних тюремних будівель та побудова нових. При цьому державного фінансування катастрофічно не вистачало. Внаслідок переповнення тюремних закладів утримувати в'язнів окремо за статтю та

видом скоєних злочинів майже не вдавалось. Попри негативні аспекти утримання в'язнів, що й досі мали місце, були й певні позитивні зрушення у політиці самодержавства, зокрема, держава уже не використовувала арештантів в економічних цілях та цілях колонізації. Все ж побутові умови у тюрмах імперії, можливість зайняття в'язнів роботами залишались на найнижчому рівні та потребували подальшого реформування.

Більшість науковців притримуються думки, що тюремна реформа так і не була завершена в Російській імперії, причинами чого послужили відсутність відповідної матеріальної бази, бюрократизм царизму, ізольований підхід до вирішення назрілих проблем, тривала протяжність проведення реформи в часі, а тому її непослідовність, тощо.

У цілому, реформа пенітенціарної політики Російської імперії в другій половині XIX ст. стала не лише нагальною потребою вищого керівництва, а й конкретним елементом державної політики, в розробку теоретичних та законодавчих основ якої залучалися провідні вчені та науковці даної галузі. До позитивних зрушень реформування пенітенціарної системи, перш за все, варто віднести гуманізацію відбування покарань засуджених (арештантська праця перестає бути засобом вирішення державних економічних та колонізаційних завдань) та процес модернізації організаційно-управлінських основ існування пенітенціарної системи. Разом з тим, неспроможність держави в належному фінансуванні пенітенціарних закладів не дозволила на практиці суттєво покращити стан справ у місцях позбавлення волі, де, окрім неналежних умов утримання засуджених, так і збереглася їх катастрофічна переповненість. З огляду на проведений аналіз, можна дійти висновку, що проведена реформа покращила управлінську діяльність пенітенціарних закладів, але докорінно не змінила суть пенітенціарної політики держави.

Розділ третій «Організація та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії» складається з 3-х підрозділів, в яких розглядаються нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії, органи, що здійснювали управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії та система місць позбавлення волі у Волинській губернії.

Підрозділ 3.1 «Нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі» присвячено аналізу законодавства, що регламентувало організацію та функціонування місць позбавлення волі.

Першим кодифікованим нормативним актом, що регулював питання виконання покарання у вигляді заслання на поселення і каторжних робіт, став Статут щодо засланих осіб 1822 року. В 1831 році була прийнята Інструкція наглядача губернського тюремного замку. В контексті послідовності розвитку пенітенціарної політики в Російській імперії варто виділити ту обставину, що в Інструкції вперше комплексно врегульовані питання виконання покарання у вигляді позбавлення волі. Незважаючи на те, що даний документ не був затверджений законодавчо у вигляді статуту, він став обов'язковим до виконання на всій території Російської імперії. Більш того, про важливість даного документу свідчить і та обставина, що згодом ця Інструкція стала додатком до Зводу установлень та статутів щодо утримуваних під вартою.

Звід установлень та статутів щодо утримуваних під вартою (прийнятий в 1832 році і в 1842 році доповнений) став першим і єдиним для всієї країни правовим актом, що

регулював правове становище засуджених осіб за вчинення кримінальних злочинів та регламентував всі види позбавлення волі, а не тільки тюремне ув'язнення. І в цьому полягає його головна перевага.

Як зазначалося вище, подальший розвиток кримінально-виконавчої політики пов'язаний з прийняттям та затвердженням 15 серпня 1845 року Уложення про покарання кримінальні та виправні.

Варто відзначити, що даний період характеризується достатньо інтенсивним видавництвом нормативно-правових актів у вигляді циркулярів та інструкцій, в яких детально регулювалися різні питання, пов'язані з реалізацією покарань у вигляді позбавлення волі, і, перш за все, питання матеріально-побутового характеру та діяльності окремих працівників в'язниць. Разом з тим слід зауважити, що за своїм змістом система пенітенціарних установ суттєво не змінилася. У цьому контексті Головне тюремне управління проявило певну непослідовність, виступаючи, з одного боку, за необхідність якнайшвидшої розробки концепції реформування пенітенціарної політики та здійснення конкретних кроків по реалізації відповідних рішень, а з іншого боку, почало видавати акти, що не відповідали існуючому стану речей.

Важливими нормативно-правовими актами, що були прийняті на початку ХХ ст., стали Кримінальне уложення від 1903 року та Загальна тюремна інструкція від 1915 року.

У процесі свого розвитку законодавство, яке регулювало питання функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії, пройшло складний шлях формування і відображало основні тенденції як державної політики імперії в цілому, так і кримінально-виконавчої політики, зокрема.

У підрозділі 3.2 «*Органи управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії*» розглянуто органи, що були уповноважені на здійснення управлінських функцій по відношенню до місць позбавлення волі на території Волинської губернії.

Система органів управління місцями позбавлення волі Волинської губернії як на центральному рівні, так і на місцевому була розгалуженою, громіздкою та заплутаною.

Як єдиний загальнодержавний центральний орган управління місцями позбавлення волі було створено Головне тюремне управління в 1879 році в структурі МВС. У грудні 1895 року ГТУ було підпорядковано Міністерству юстиції. Представниками ГТУ на місцях були контролюючі органи – тюремні інспекції, що зобов'язувались збирати відомості для оцінки стану тюремних установ губерній. Сюди, зокрема, й відносили діяльність Волинської тюремної інспекції на території Волинської губернії.

У той же час створюється Рада у тюремних справах як дорадчий орган тюремного управління, що складався із високопоставлених посадовців різних центральних відомств. Метою діяльності Ради була ефективна реалізація каральної політики та вдосконалення системи тюремного управління.

Важливу роль в системі управління місцями позбавлення волі відіграло і Товариство піклувальне про тюрми та його губернські та повітові комітети, зокрема й Волинський губернський комітет та його повітові відділення на території Волинської губернії.

Також на губернському та повітовому рівнях управлінські функції у тюремній галузі реалізовували губернатори, тюремні відділи губернських правлінь, а контролюючі – губернські прокурори та повітові стряпчі до ліквідації їх інституту в Російській

губернії. Такими були судові відділення Волинського губернського правління на чолі з губернатором Волинської губернії, прокурори та стряпчі.

Низовий рівень управлінської вертикалі складали чини тюремної адміністрації, які були представлені начальниками тюрем, їх помічниками, старшими та молодшими наглядачами тюрем. Сюди також відносять і священнослужителів, тюремних лікарів, поліцмейстерів.

Така система управління існувала в Російській імперії, зокрема й у Волинській губернії як одній з її адміністративно-територіальних одиниць.

У підрозділі 3.3 «Система місць позбавлення волі на території Волинської губернії» розглянуто особливості побудови системи місць позбавлення волі на території Волинської губернії.

Систему місць позбавлення волі на території Волинської губернії утворювали 13 тюрем, з яких 1 губернська в Житомирі, 1 етапна в Радзивиліві та 11 повітових у Луцьку, Рівному, Острозі, Новоград-Волинську, Володимир-Волинську, Заславі, Дубно, Ковелі, Старокостянтиніві, Кременці, Овручі.

Варто зазначити, що специфічною рисою пенітенціарних установ Волинської губернії була відсутність каторжних тюрем. Тому, окрім осіб, які перебували під слідством та відбували покарання, тюрми Волинської губернії використовувалися й для пересилки засуджених до заслання і членів їх родин, які слідували за ними добровільно. Для таких потреб використовувалися етапи, витрати на утримання яких покладались на місцеві бюджети. Така етапна тюрма існувала в Радзивиліві. У Волинській губернії були відсутні й робочі та гамівні будинки.

Виходячи з архівних джерел, встановлено характерні особливості матеріально-технічного, фінансового та кадрового забезпечення місць позбавлення волі Волинської губернії. Визначено місця позбавлення волі, в яких функціонували майстерні для зайняття арештантів роботами, школи грамотності, церкви, каплички, лікарні. Охарактеризовано тринадцять діючих тюрем, особливості їх організації і функціонування, а також загальний стан.

Стан місць позбавлення волі, розподіл в них арештантів, існуюча система утримання в'язнів визнавалися однаково незадовільними. Поодинокі тюрми, побудовані згодом, давали можливість для більш-менш правильного розподілу арештантів на категорії за родом злочинів, званням, віком і мірою вини. Але і в таких випадках розподіл не дотримувався, і як наслідок, постійно зустрічалися випадки утримання злочинців, що характеризувались різним відношенням до закону та ступенем тяжкості вчиненого злочину. Навіть в одиночних камерах через брак приміщень одночасно перебували 2 або 3 арештанти. Значна ж частина місць позбавлення волі унеможлиблювала розподіл в'язнів за категоріями, особливо це спостерігалось у повітових тюрмах, які інколи складались всього з 3-5 камер. У цих камерах арештанти ніколи не розподілялися за категоріями, а тільки за статтю.

Характерною рисою функціонування місць позбавлення волі в Волинській губернії було їх постійне переповнення ув'язненими. Звідси можна зробити висновок, що Циркуляр про недопущення переповнення губернських і повітових місць ув'язнення арештантами, виданий Головним тюремним управлінням в 1879 році, так і залишився існувати лише на папері.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження охарактеризовано історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; розглянуто інститут позбавлення волі як вид кримінального покарання у дореформений період; досліджено правові аспекти виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі у пореформений період; охарактеризовано нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі на території Волинської губернії; досліджено органи управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії, а також охарактеризовано систему місць позбавлення волі на території Волинської губернії.

Проведене комплексне історико-правове дослідження організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії в кінці XVIII – на початку ХХ ст. з використанням ретроспективного аналізу архівних матеріалів, законодавства імперського періоду та інших історико-правових джерел дає підстави сформулювати пропозиції та рекомендації по вдосконаленню діяльності кримінально-виконавчої системи України в сучасний період. Зокрема, виявлені наукові положення та рекомендації полягають в наступному:

1. Історіографія досліджуваної проблеми умовно охоплює три періоди: дореволюційний, радянський, пострадянський, які, в свою чергу, співпадають з історичними межами розвитку суспільно-політичних формацій держави та періодизацією наукової літератури. Кожен період характеризується наявністю суб'єктивних та об'єктивних факторів, які притаманні лише йому. Зокрема, правова свідомість авторів та їх поглядів, а також обставини історичного, політичного, економічного, соціального та культурного розвитку, що мали місце як в державі, так і поза її межами. Дореволюційний період історіографії, як і радянський, характеризується обмеженим доступом громадськості до тюремної тематики в силу того, що держава вбачала в останніх інструмент реалізації власних цілей, обумовлених політикою самодержавства чи радянської влади. Тому дослідженню підпадали лише ті теми, які дозволялись державою, звідси і обмеженість висвітлення проблеми у науковій літературі в дореволюційний та радянський періоди. Розпад Радянського Союзу сприяв відкритості доступу до дослідження пенітенціарної тематики.

Наявні джерела значною мірою висвітлюють особливості становлення та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії та визначають і доповнюють історіографічний аналіз роботи. Залучення широкого обсягу джерел дозволило автору максимально об'єктивно розглянути це явище як з точки зору правового регулювання, так і особливостей функціонування на регіональному рівні. У процесі дослідження були використані різноманітні за формою (опубліковані та неопубліковані, себто, архівні), змістом, характером та походженням джерела. Опубліковані джерела дисертації становлять собою нормативно-правові матеріали, матеріали діловодства, статистичні та довідкові відомості, мемуарну та публіцистичну літературу, а також періодичну пресу. Основними нормативними актами, що регулювали діяльність в'язниць, були Звід установлень і статутів щодо утримуваних під вартою (1832 р.) і Уложення про покарання кримінальні і виправні (1845 р.). Джерельна база дисертації включає в себе й законодавчі акти, що вміщені у трьох виданнях Повного зібрання законів Російської імперії та Зводі законів Російської імперії, інші нормативно-

правові акти, які стосуються функціонування місць позбавлення волі і зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Значна кількість інформації про стан тюремної справи отримана нами з оглядів та звітів губернаторів імператору, Міністерству юстиції, Міністерству внутрішніх справ. Всього використано 124 архівних справи, з яких 23 архівних справи введено до наукового обігу вперше.

2. Процес становлення та еволюціонування місць позбавлення волі в Російській імперії можна умовно розділити на дореформений та пореформений періоди. Дореформений період в рамках нашого дослідження має розгорнуті часові рамки та завершується, на погляд автора, проведенням тюремної реформи, зокрема, створенням Головного тюремного управління у 1879 році. Дореформений період характеризується відсутністю єдиного нормативно-правового акту, в якому б закріплювалось законодавче визначення покарань та їх різновидів, а також відсутністю єдиної узгодженої системи органів виконання кримінальних покарань та органів управління системою виконання покарань. У дореформений період з'являється тенденція до збору і систематизації нормативних актів, які торкалися питань системи виконання покарань. Характеризуючи управління місцями позбавлення волі, зазначимо, що єдність управління як у центрі, так і на місцях була відсутня, оскільки управлінськими функціями наділялись різні органи імперії.

Аналізуючи стан системи виконання покарань у дореформений період Російської імперії, варто зазначити, що під впливом європейської думки в Росії почалося формування ідеї виправлення злочинців і гуманного ставлення до них. З іншого боку, на державному рівні значна увага приділялась й необхідності централізації тюремного управління. Дані фактори створили передумови та фактичні підстави для проведення реформи у тюремній сфері з метою реалізації і втілення ідей гуманізації кримінального покарання та реформування системи управління місцями позбавлення волі.

3. Пореформений період розпочинається із моменту створення Головного тюремного управління у 1879 році як центрального управлінського органу пенітенціарної системи в Російській імперії та тюремних інспекцій як місцевих управлінських органів, підзвітних Головному тюремному управлінню. Даний період характеризується намаганням імперської влади впорядкувати систему управління тюрмами імперії, для чого створюються міжвідомчі комісії, уповноважені на складання проектів з удосконалення законодавства, яке регулювало подальше втілення тюремної реформи на практиці. Протягом пореформеного періоду спостерігаються спроби покращення умов утримання арештантів, зокрема, реконструкція занедбаних тюремних будівель та побудова нових. При цьому державного фінансування катастрофічно не вистачало. Внаслідок переповнення тюремних закладів утримувати в'язнів окремо за статтю та видом скоєних злочинів майже не вдавалось. Побутові умови у тюрмах імперії, особливо на окраїнах імперії, можливість зайняття в'язнів роботами залишались на низькому рівні та потребували подальшого реформування.

Більшість науковців притримуються думки, що тюремна реформа так і не була завершена в Російській імперії, причинами чого послужили відсутність відповідної матеріальної бази, ізольований підхід до вирішення назрілих проблем, тривала протяжність проведення реформи в часі, а тому її непослідовність, тощо. З огляду на проведений аналіз можна дійти висновку, що реформа тюремної системи в такому стані хоча й покращила управлінську діяльність пенітенціарних закладів, що зумовило в т. ч. і

гуманізацію покарання, але докорінно не змінила суть пенітенціарної політики держави в контексті умов утримання арештантів.

4. Законодавство, яке регулювало питання функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії пройшло складний шлях формування і відображало основні тенденції як державної політики імперії в цілому, так і пенітенціарної політики, зокрема. Констатуємо, що нормативно-правова база еволюціонувала від роздріблених норм, якими регулювалися окремі сторони виконання кримінальних покарань, до спеціального пенітенціарного законодавства.

Серед важливих нормативно-правових актів, що спрямовувались на регулювання пенітенціарної системи Російської імперії як на центральному рівні, так і на регіональному, були Установи для управління губерній від 1775 року, Правила Товариства піклувального про тюрми від 1819 року, Статут щодо засланих осіб від 1822 року, Інструкція наглядача губернського тюремного замку від 1831 року, Звід установлень та статутів щодо утримуваних під вартою від 1832 року, Уложення про покарання кримінальні та виправні від 1845 року, Циркуляри Міністерства внутрішніх справ та Головного тюремного управління щодо врегулювання окремих питань місць позбавлення волі, Кримінальне уложення від 1903 року, Загальна тюремна інструкція від 1915 року та ін.

Попри деякі успіхи, проблеми правового регулювання інституту позбавлення волі остаточно вирішені не були. Основною перешкодою, як і раніше, залишалося неврахування реформаторами фактичного наявного стану, в якому перебували місця позбавлення волі.

5. У ході тюремної реформи була здійснена спроба створення вертикалі управління місцями позбавлення волі в Російській імперії, однак централізувати управління тюремною системою не вдалося. В той же час безсумнівним успіхом реформи можна вважати нормативну врегульованість управлінських питань, а також вирішення деяких практичних питань організації тюремної системи.

Як єдиний загальнодержавний центральний орган управління місцями позбавлення волі було створено Головне тюремне управління в 1879 році в структурі МВС. У грудні 1895 року ГТУ було підпорядковано Міністерству юстиції. Представниками ГТУ на місцях були контролюючі органи – тюремні інспекції, що зобов'язувались збирати відомості для оцінки стану тюремних установ губерній. Сюди, зокрема, й відносили діяльність Волинської тюремної інспекції на території Волинської губернії.

Система управління в'язницями у Волинській губернії відповідала загальноімперському порядку. На місцях всю повноту влади щодо функціонування системи місць позбавлення волі мали губернатори та віце-губернатори разом з губернськими правліннями. У губернських правліннях утворювались відділи, що мали свої сфери відання, зокрема і тюремні відділи. В ході дослідження архівних матеріалів було встановлено, що тюремного відділу у Волинському губернському правлінні не було. Питанням функціонування місць позбавлення волі, в свою чергу, займався судовий відділ Волинського губернського правління.

Вагомий вплив на функціонування місць позбавлення волі у Російській імперії мало Товариство піклувальне про тюрми, зокрема, і його губернські та повітові комітети. У Волинській губернії, виходячи з архівних матеріалів, діяв Волинський губернський комітет Товариства піклувального про тюрми з 1836 року та його повітові комітети.

Варто зазначити, що губернські комітети Товариства піклувального про тюрми очолювали губернатори.

Внутрішнє тюремне управління функціонувало досить злагоджено та характеризувалось підзвітністю молодших наглядачів старшим, а старших – начальникам тюрми. В свою чергу, тюремні начальники у ході здійснення своїх повноважень були підзвітними губернаторам та комітетам Товариства піклувального про тюрми, а також і тюремним інспекціям Головного тюремного управління після його утворення як центрального органу управління тюрмами.

6. Система місць позбавлення волі на території Волинської губернії складалась з 13 тюрем, з яких 1 губернська в Житомирі, 1 етапна в Радзивиліві та 11 повітових у Луцьку, Рівному, Острозі, Новоград-Волинську, Володимир-Волинську, Заславі, Дубно, Ковелі, Старокостянтинові, Кременці, Овручі. Крім того, в губернії функціонували арештантські дома для утримання засуджених мировими судьями, кількість яких варіювалася в залежності від звітного періоду.

Державне фінансування місць позбавлення волі та матеріальне забезпечення в'язнів у Волинській губернії на жодному з етапів їх функціонування не відповідало потребам та вимогам російського законодавства. Факторами, які зумовлювали такий стан, були зношеність будівель і приміщень, які використовувались; відсутність поділу контингенту в'язнів за категоріями; відсутність підготовки персоналу в'язниць; двоєдине керівництво місцями ув'язнення, а також збільшення контингенту за рахунок появи нової категорії ув'язнених за політичні злочини.

З метою покращення становища ув'язнених Волинської губернії широко застосовувалось залучення пожертв та меценатської допомоги не лише у грошовій формі, а й інвентарем, харчами, предметами побуту. Такий підхід дозволив покращити забезпечення ув'язнених у тюрмах губернії.

Відсутність змоги залучати арештантів до робіт у Волинській губернії впродовж кінця XVIII ст. – I пол. XIX ст. збереглась і в наступний хронологічний період, проаналізований в дисертації. В тюрмах регіону були відсутні майстерні для в'язнів, а роботи були обмежені внутрішньогосподарськими потребами та деколи міськими роботами. Лише в містах Овруч, Острог, Кременець та Новоград-Волинський були створені спеціальні майстерні для зайняття в'язнів роботами. В Житомирській тюрмі з липня 1885 року арештантів почали залучати до здійснення ремонтних робіт на Житомирсько-Бердичівському шосе, для чого було облаштовано кузню та ковальню, незалежно від цього, з'явилась можливість організувати в Житомирській тюрмі швейну та взуттєву майстерню, де виготовляли одяг та взуття для тюрем всієї губернії. Це було нетиповим прикладом такого масштабного залучення арештантів до робіт.

Освітня діяльність при в'язницях носила не системний, а епізодичний характер, що було обумовлено як відсутністю кадрів, так і фінансування та наявністю придатних приміщень. Школи грамотності функціонували в Ковельській, Кременецькій та Овруцькій тюрмах. В інших закладах освіта носила епізодичний характер і обмежувалась читанням книг релігійного змісту. Такий стан був характерним і для церковного богослужіння в місцях позбавлення волі Волинської губернії.

Охорону та нагляд над ув'язненими на території Волинської губернії до 1869 року здійснювала військова варта. Потреба удосконалення роботи з в'язнями та економія коштів для казни зумовили залучення вільнонайманих наглядачів до роботи у в'язницях.

Ця заміна проходила централізовано, узгоджувалась з місцевим військовим керівництвом. Кадрові пропозиції подавались начальниками тюрем та повинні були обов'язково узгоджуватись з Волинським комітетом Товариства піклувального.

Характерною рисою функціонування тюремних установ царизму в українських губерніях було їх постійне переповнення ув'язненими. В місцях позбавлення волі Волинської губернії утримувалися особи, засуджені до тюремного ув'язнення за скоєння наступних видів злочинів: проти віри, проти порядку управління, проти державної та громадської служби, проти постанов про повинності, проти майна та прибутків казни, проти громадського благоустрою та благочиння, проти законів про стани, проти життя, здоров'я, свободи і гідності приватних осіб, проти сімейних прав і проти власності приватних осіб.

7. У ході проведеного дослідження здійснено спробу виявлення можливостей щодо використання та врахування історико-правового досвіду функціонування місць позбавлення волі Волинської губернії. Зокрема, серед позитивних аспектів, які варто було використовувати в ході реформаційних процесів у нашій державі сьогодні, автор виділяє створення в Російській імперії центрального управлінського органу тюремної системи з місцевими представництвами – Головного тюремного управління, яке уповноважувалось на втілення державної політики та пошук шляхів покращення та вдосконалення функціонування місць позбавлення волі в імперії, та тюремних інспекцій, що наділялись ревізійними функціями в тюремній сфері. У витоках створення та функціонування ГТУ стояли корифеї тюрмознавства, тому навіть попри значне недофінансування системи виконання покарань, при наявності компетентного центрального органу та його місцевих представництв досягнення компромісних рішень в організації та функціонуванні місць позбавлення волі такі можливо. Даний історичний досвід є актуальним в контексті грядущої ліквідації Державної пенітенціарної служби України.

Позитивним досвідом пенітенціарної системи Російської імперії є створення та діяльність Товариства піклувального про тюрми та його місцевих комітетів, що мали благодійний нахил та організували пожертви для поліпшення як морального і фізичного стану арештантів, так і місць позбавлення волі. Діяльність Товариства піклувального дала новий напрям тюремної політики Російської імперії, пов'язаний зі спробами вдосконалення тюремної системи зусиллями громадських благодійних організацій (представники Товариства забезпечували місця ув'язнення релігійною літературою, арештантів – одягом, їжею, лікуванням, сприяли будівництву церков і організації благочестивих читань, бібліотек, зайняттю арештантів роботами, за що вони отримували платню, а також турбувались про родини арештантів). На сьогодні залучення широкого кола громадських організацій до питань функціонування місць позбавлення волі значно посприяло б гуманізації системи виконання покарань в Україні.

З іншого боку, варто врахувати і негативні аспекти функціонування місць позбавлення волі в Волинській губернії в окреслений період. Зокрема, це стосується катастрофічного недофінансування місць позбавлення волі, що проявлялось в деградації матеріально-технічної та кадрової бази системи виконання покарань. Це стосувалось і незалучення арештантів до робіт, і переповненості тюрем, і некомпетентності кадрового персоналу, що впливало на загальний стан їх функціонування. Недофінансування повною мірою впливало на можливість реалізації основоположного завдання

кримінально-виконавчої системи в державі – якісного перевиховання арештантів. Тому в ході перевтілень кримінально-виконавчої системи України держава повинна проявляти належний інтерес у сфері забезпечення реалізації перевиховання засуджених, здійснюючи відповідне потребам фінансування місць позбавлення волі, забезпечуючи якісний кадровий склад місць позбавлення волі та їх матеріально-технічний стан.

Таким чином, результати дослідження у поєднанні з багатим історичним досвідом реформування та вдосконалення місць позбавлення волі за часів Російської імперії є цінними для коректної та об'єктивної оцінки минулого, визначення найбільш негативних факторів функціонування пенітенціарної системи, які можна врахувати і сьогодні з метою недопущення помилок.

Наявний досвід пенітенціарного будівництва, виявлені й відновлені справжні історичні факти, їх оцінка та переоцінка з позицій безперервного суспільного розвитку можуть стати основою сучасного процесу реформування вітчизняного кримінально-виконавчого сектору.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Левчук І. О. Пенітенціарна система Російської імперії у дореформений період (на прикладі українських губерній) / І. О. Левчук // Історико-правовий часопис: науковий журнал. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2015. – № 2 (6). – С. 181–184.

2. Левчук І. О. Причини та передумови проведення реформи пенітенціарної системи у Російській імперії в другій половині XIX століття / І. О. Левчук // Юридична Україна. – Випуск 10-12 (154-156). – Київ : “Юрінком Інтер”, 2015. – С. 31-35.

3. Левчук І. О. Матеріально-технічне та фінансове забезпечення тюрем у Волинській губернії в другій половині XIX століття / І. О. Левчук // Право України. – Випуск 5. – Київ : видавничий дім “Ін Юре”, 2016. – С. 177–182.

4. Levchuk I. O. Problems of Spiritual and Religious re-education of prisoners of the Russian Empire in the nineteenth century / I. O. Levchuk // Історико-правовий часопис: науковий журнал. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2016. – № 1 (7). – С. 256–258.

5. Левчук І. О. Позбавлення волі як вид кримінального покарання в Російській імперії в дореформений період (початок XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.) / І. О. Левчук // Підприємництво, господарство і право. – Випуск 9 (247). – Київ : ТОВ “Гарантія”, 2016. – С. 121–124.

6. Левчук И. О. Пенитенциарная политика Российской империи в первой половине XIX века / И. О. Левчук // Вестник Брестского государственного университета имени А. С. Пушкина. – № 2/2016. – Издательство Брестского государственного университета имени А. С. Пушкина, 2016. – С. 128–133.

7. Левчук І. О. Система в'язниць Волинської губернії / І. О. Левчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Випуск 43. Том 1. – Видавництво Ужгородського національного університету, 2017. – С. 20–24.

8. Левчук І. О. Арештанська праця в'язнів у царських тюрмах Російської імперії (кінець 19 – початок 20 століття) / І. О. Левчук // Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : зб. матеріалів міжнародн.

наук.-практ. Конференції (м. Київ, 27 листопада 2015 р.) – К. : Ін-т крим-викон. служби, 2015. – С. 175–177.

9. Левчук І. О. До питання створення Головного тюремного управління Міністерства внутрішніх справ Російської імперії / І. О. Левчук // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. тез наук. доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 25–26 березня 2016 р.) / уклад. Я. Л. Лукаш, І. О. Пряміцина. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – С. 32–33.

10. Левчук І. О. Політичні в'язні Російської імперії / І. О. Левчук // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів (м. Луцьк, 17-18 травня 2016 р.) : у 3 т. – Т. 1. – Луцьк : Терен, 2016. – С. 370–373.

11. Левчук І. О. До питання функціонування Житомирської тюрми у Волинській губернії Російської імперії / І. О. Левчук // XIII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 31.03–01.04.2017) / зб. тез наук. доп. / уклад. Я. Л. Лукаш, І. О. Пряміцина. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – С. 14–16.

12. Левчук І. О. До питання створення Товариства Піклувального про тюрми / І. О. Левчук // Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 14.04–15.04.2017). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 10–13.

АНОТАЦІЇ

Левчук І.О. Місця позбавлення волі Волинської губернії (кінець XVIII ст. – початок XX ст.): історико-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, Івано-Франківськ, 2017.

У дисертаційній праці здійснено першу в сучасній юридичній науці спробу дослідження питання організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії Російської імперії з кінця XVIII століття аж до початку XX століття, що дає підстави поглибити розуміння усіх аспектів еволюції пенітенціарної системи Російської імперії в цілому.

В ході дослідження охарактеризовано історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; розглянуто інститут позбавлення волі як вид кримінального покарання у дореформений період; досліджено правові аспекти виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі у пореформений період; охарактеризовано нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі на території Волинської губернії; досліджено органи управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії; розглянуто систему місць позбавлення волі на території Волинської губернії; а також сформульовано теоретичні положення, висновки і пропозиції щодо використання історико-правового досвіду функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії в окреслений період.

Ключові слова: місія позбавлення волі, тюрми Волинської губернії, Товариство піклувальне про тюрми, Головне тюремне управління, тюремна реформа, Волинська тюремна інспекція, Волинський губернський комітет піклувальний про тюрми, тюремне відділення Волинського губернського правління, арештанти, начальник тюрми, молодші та старші тюремні наглядачі.

Levchuk I.O. Prisons in Volyn region (the end of XVIII century – the beginning of XX century): historical and legal research. – *On rights of a manuscript.*

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law on specialty 12.00.01 – Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Galytskyy, Ivano-Frankivsk, 2017.

The dissertation is considered to be the first attempt in modern Ukrainian jurisprudence to study the establishment and functioning of prisons in the Volyn region of the Russian Empire from the XVIII century until the beginning of the XX century, which deepens the understanding of all aspects of the establishment and functioning of the Russian Empire penal system.

Our aims were: to describe its particular historiography; to investigate the imprisonment institute as a form of criminal punishment in the pre-reform and post-reform periods; to characterize the legislative regulatory of prisons functioning in the Volyn region; as well as the authorities of the prison administration in the Volyn region; and the system of prisons in the Volyn region. Theoretical conclusions and proposals are made in the end of the dissertation.

Many scientists have devoted their research to the problems of penal institution functioning in Russian Empire: Z.A. Astemirov, F.H. Ahmadeyev, S.S. Barshev, O.V. Borisov, O.M. Bortnikova, L.I. Belyaeva, T.W. Vorobeykov, S.L. Haiduk, M.M. Galkin-Vraskij, D.K. Galberg, M.M. Gernet, O.G. Horehlyad, M.G. Dyetkov, D.A. Dril, A.B. Dubrovin, A.M. Zorikov, P.D. Kalmykov, O. F. Kistyakivskij, B.V. Kindyuk, O.G. Kolb, P.L. Kropotkin, O.P. Kunitsyn, O.S. Lokhvitskij, M.S. Mordvinov, R.S. Mulukayev, V.V. Nabokov, V.M. Nikitin, V.M. Palchenkova, A.A. Piontkovskij, O.B. Ptashynskij, V.N. Prus, V.V. Rossihin, V.O. Sollogub, O.V. Sokalska, O.M. Stremouhov, V.M. Tatishchev, I.V. Uporov, B.S. Utevsij, M.G. Feldstein, M.D. Sharhorod, M.M. Shcherbatov, D.W. Yahunov, M.M. Yadryntsev, I.S. Yakovets, O.N. Yarmysh, M.M. Yatsyshyn and others.

The process of formation and evolution of prisons in Russian Empire can be divided into the pre-reform and post-reform periods. Pre-reform period is characterized by the absence of a single legal act, which would have solidify the legal definition and punishment varieties as well as the absence of a single coherent system of execution of punishments.

The post-reform period begins with the inception of the Central Prison Administration in 1879 as a central administrative body of the prison system in the Russian Empire and prison inspections as local administrative bodies reporting to the Central Prison Administration. This period is characterized by attempts of the imperial power to provide management into prison system. During the post-reform period there were also attempts to improve the conditions of imprisonment, including reconstruction of the abandoned prison buildings and building new ones. This public funding was desperately small. Due to overcrowding in prisons to keep prisoners separately by gender and type of crimes was almost impossible. There were some

positive changes in politics of the Empire, for instance, the state have used prisoners for economic purposes and purposes of colonization no longer.

The legislation governing the functioning of prisons in the Russian Empire and the system of Volyn region prisons administration are analyzed. It was extensive and cumbersome. During the prison reform there was an attempt to create a vertical management of penal institutions in the Russian Empire and to centralize management of the prison system which finally failed. At the same time undoubted success of the reform can be considered, in our opinion, into management of regulatory issues in the penal system.

The system of prisons in the Volyn region included 13 prisons: 1 in Zhytomyr, 1 in Radzyvylov and 11 in Lutsk, Rivne, Ostroh, Novograd-Volyn, Vladimir-Volyn, Zaslav, Dubno, Kovel, Starokonstantinov, Kremenets, Ovruch.

Keywords: prisons of Volyn province, jails, The society of prison care, Central Prison Administration, prison reform, Volyn prison inspection, The society of prison care in Volyn region, prison department of Volyn provincial government, the prisoners, the chief of the prison, junior and senior prison officers .

Левчук И.О. Места лишения свободы Волынской губернии (конец XVIII в. – начало XX в.): историко-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Ивано-Франковский университет права имени Короля Данила Галицкого, Ивано-Франковск, 2017.

В диссертационной работе осуществлена первая в современной юридической науке попытка исследования вопроса организации и функционирования мест лишения свободы в Волынской губернии Российской империи с конца XVIII века до начала XX века, что дает основания углубить понимание всех аспектов эволюции пенитенциарной системы Российской империи в целом.

В ходе исследования охарактеризована историография проблемы и источниковедческая база исследования; рассмотрен институт лишения свободы как вид уголовного наказания в дореформенный период; исследованы правовые аспекты исполнения уголовного наказания в виде лишения свободы в пореформенный период; охарактеризовано нормативно-правовое обеспечение функционирования мест лишения свободы на территории Волынской губернии; исследованы органы управления местами лишения свободы в Волынской губернии; рассмотрена система мест лишения свободы на территории Волынской губернии; а также сформулированы теоретические положения, выводы и предложения по использованию историко-правового опыта функционирования мест лишения свободы в Волынской губернии в означенный период.

Ключевые слова: места лишения свободы, тюрьмы Волынской губернии, Общество попечительное о тюрьмах, Главное тюремное управление, тюремная реформа, Волынская тюремная инспекция, Волынский губернский комитет Попечительного о тюрьмах общества, тюремное отделение Волынского губернского правления, арестанты, начальник тюрьмы, молодые и старшие тюремные надзиратели.